

NATO'NUN İSLAMCILARI*

Cihan Tuğal

Türkiye'de Hegemonya ve Amerikanlaşma

Şu sıralar Ortadoğu'yu sarsan gerilimler (Batı'dan gelen askeri saldırılar, İslamcılaştırmış direniş, ekonomik türbülans, demografik altüst oluş) Türkiye'de tuhaf şekilde Amerikanlaşmış bir biçim almış durumda.¹ Kemal Atatürk'ün laik Cumhuriyeti, NATO'nun uzun süreli kalesi, şu anda 'inançlı' adamlar tarafından yönetiliyor. Recep Tayyip Erdoğan'ın Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) -daha önce yasaklanan İslamcı hareketin vücut bulmuş son hali- Meclis'te yüzde 60'lık bir çoğunluğa sahip olarak Ankara'da on beş yılın ilk koalisyonuz hükü-

*) NLR (II) 44, Mart-Nisan 2007.

1) Bu metindeki fikirleri geliştirmeme yardımcı olan Michael Burawoy, Dylan Riley ve Aynur Sadet'e teşekkür ederim.

metini oluşturdu. Başbakan Erdoğan'ın bizzat kendisi cumhurbaşkanı aday ve Cumhuriyet'in, temsili olmaktan uzak olmakla meşhur demokrasinin vesayetinde olan meclisin vereceği bir armağanla yedi yıllığına bu göreve atanabilir. Büyük ihtimalle, yoksullar -özellikle de şu sıralar Türkiye'deki şehirleri dolduran vasıfsız ve kayıtsız genç işçi sınıfı- tarafından seçildiği halde, Erdoğan hükümeti devlet harcamalarında kesinti yaparak gelecek yıl GSYH'de yüzde 6'lık bir mali artış hedefliyor. Aynı hükümet Müslüman dünyayla olan dayanışmasını sürekli vurguladığı halde, birliklerini Güney Lübnan'daki BM işgal birliklerine katılması için sevk etti ve Irak'a asker göndermekten ancak Iraklı Kürt lider Celal Talabani'nin ısrarlı ricaları sonucunda geri durdu. Yine de AKP'nin 2007 sonbahar seçimlerini kazanması geniş oranda bekleniyor ve taşralı sermayedarlar, dindar küçük burjuvazi, yeni şehirli yoksullar, polis içindeki önemli gruplar ve liberal, sol eğilimli entelektüellerden önemli bir destek görmeye devam ediyor.

Türkiye'deki değişimlerin paradoksal yapısını kavrayabilmek için, öncelikle Kemalist devlet için 'laiklik' kavramının sahip olduğu alışılmamış anlamı göz önünde bulundurmamak gerekir. 1919 ila 1923 yılları arasında İtilaf güçleri tarafından etkin biçimde paylaşılmakta olan mağlup Osmanlı İmparatorluğu'nda, Kemal'in birlikleri tarafından yürütülen Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş savaşları, yalnızca vatan ve özgürlüğe dair ulusal kurtuluş 'rüyası'na değil, aynı zamanda kâfirlerin kuşatmasına direnmeye dair Müslümanlık görevine de yaslanıyordu. Dini homojenleşme ulusal birliğin önemli temel unsurlarından biriydi; nitekim, 1915 yılındaki Ermeni katliamlarının bir uzantısı olarak, Cumhuriyet'in doğuşuyla birlikte Ortodoks Rumların ülkeden ihracına girişildi. Sorun daha çok din ile devlet arasındaki ilişki üzerinedir. Bu anlamda laiklik -devletin din üzerindeki kontrolünü genişletmek olarak- 19. yüzyıl Tanzimat reformlarının bir projesiydi. 1924 yılında, Cumhuriyet'in kuruluş Anayasası Halifelik, fes, dini mahkeme ve okullar, vb. kurumların ortadan kaldırılıp Latin alfabesi ve Batı yasalarının takdim edilmesine rağmen bile İslam'ı devlet dini olarak belirledi; bu madde 1928 yılında anayasadan çıkartıldı. Laiklik, 1931 yılında resmen Kemalist Cumhuriyet Halk Fırkası programının altı ilkesinden biri olarak telaffuz edildi ve nihayet 1937 yılında Anayasa'ya dahil edildi.

Birçok Batılı araştırmacı tarafından da yinelenen resmi görüşe göre, 1924-1925 modernleşmesi Türkiye'de dinin devletten ayrılması-

na kesin kanıt oluşturur.² Bu görüşe göre, dinin bütün resmi kamusal alanlardan çıkarılmasıyla, nüfusun dindar kesimleri eninde sonunda hâkim olan gerçekliğe uyacaklar ve tamamen laikleşeceklerdir. Ancak başka araştırmacılar da, Türk devletinin İslam'ı devletten ayırmaktan ziyade kontrol altına alıp kurumsallaştırdığını öne sürerler.³ Bu durumda (seçimle gelmeyen) Diyanet İşleri Başkanlığı, ülke çapında vaiz ve imamların atanmasında tekel bir güç uygular ve vaazların düzenlemesini kontrol eder. Bu açıdan devlet ile dinin derinden derine iç içe geçtiği Türkiye Cumhuriyeti ile Osmanlı sistemi arasında açık devamlılıklar vardır.

Bununla birlikte, Türk laikliği, en iyi biçimde, dinin ulusal birlik için kamusal kullanımıyla tanımlanan bir 'resmi İslam'ın doğası ve gelişimi üzerindeki mücadele olarak görülebilir. Evrenselci (ya da Osmanlı'ya ait) bir mantığı yeniden üretmek yerine, laiklik projesi sürekli olarak yeniden üretilmiş, (kısmen kasıtsız olan) neticeleri farklı toplumsal güçler tarafından uygulanan bir dizi müdahale sonucunda gelişmiştir. Bu süreç hem geç Osmanlı döneminin ve Cumhuriyet'in ilk yıllarının reformlarınca oluşturulan egemen iktidar bloğunun, hem de bundan dışlanan sosyal tabakaların içinde çelişkilere yol açmıştır. 1930'lardan bu yana, bu blok içindeki baskın kesimler -askeri liderlik, sivil bürokrasinin modernleşmiş katmanları, resmi olarak korunan endüstriyel burjuvazi ve Batı odaklı aydınlardının kamusal alandan aşağı yukarı otoriter bir biçimde dışlanması katkıda bulunmuşlardır. Bloğun madun kesimi -bürokrasinin ve profesyonel orta sınıfın muhafazakâr unsurları, ihracata dönük burjuvazi, tüccarlar, taşralı ileri gelenler- her ne kadar 'laik' kontrol altında olsa da İslam'ı daha geniş biçimde destekleme eğilimindeydiler. Bu destekleme eğilimi aynı zamanda daha geniş halk katmanlarını -işçiler, köylüler, zanaatkarlar, işsizler, küçük taşra girişimcileri, din görevlileri- egemen kesime karşı harekete geçirdi ve genellikle

2) Batılı versiyonları için bkz. Daniel Lerner, *The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East*, New York, 1967; Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, New York, 1961.

3) Özellikle bkz. Simon Bromley, *Rethinking Middle East Politics: State Formation and Development*, Cambridge, 1994; Metin Heper, *The State Tradition in Turkey*, Beverley, Yorkshire, 1985; Nikki R. Keddie, "Secularism and the State: Towards Clarity and Global Comparison", *NLR* 1/226, Kasım-Aralık 1997, s. 300-332 ve Şerif Mardin, "Religion and Politics in Modern Turkey", (der.) James Piscatori, *Islam in the Political Process* içinde, Cambridge, 1983.

le imtiyaz elde etme konusunda başarılı oldular.⁴ Bu arada, güç dengesinden dışlanmış olsa da, çok sayıdaki yarı gizli İslamcı cemiyet gibi dinsel gruplaşmalar, eğitim ve benzeri sorunlar etrafında oldukça güçlü pasif ya da aktif direnişler sergilediler.

Aynı zamanda laikleşme sürecini tanımlayan bu mücadeleler de kısmen Türk sosyo-ekonomik gelişmesinin alışılmadık özellikleriyle belirlenmiştir. Osmanlı döneminin çoğunlukla Rum ve Ermenilerden oluşan tüccar burjuvaları savaş, nüfus mübadelesi ve toplu katliamlarla hemen hemen yok edilmişti.⁵ Türklerin büyük çoğunluğu -yüzde 70'ten fazlası- nispeten müstakil sayısız köye yayılmış olan çiftçilerdi. Bu da askeri ve sivil bürokrasinin yeni ulusun toplum mühendisliği işini üstlenecek yegâne etkin ve organize güç olarak kalmasına sebep oldu. Kaçınılmaz olarak yarattıkları ithal ikameci sanayilerin ilk ve öncelikli olarak ulusal çıkarlara hizmet etmesini sağlamaya çalıştılar. Bu amaçla, hem sanayiciler hem de fabrika çalışanlarına farklı devlet koruma biçimleri önerildi, bunların içinde işçiler için sosyal güvenlik, toplu sözleşme, sendikalaşma ve grev hakkı da vardı. İç ve dış rakiplere karşı yüklü devlet yardımlarıyla korunan üretim burjuvazisi, yerel bir pazarın gelişmesine destek olduğu için, bu türden işçilere yönelik imtiyazlara anlayış gösterdi.⁶ Ancak 1960'ların sonlarına gelindiğinde, gittikçe kendi kendine organize olan işçi sınıfı, kısa zamanda devlet vesayetinden kurtulma konusunda gözdağı vermeye başladı. Türkiye İşçi Partisi 1965 yılında Meclis'te 15 sandalye kazandı.⁷ Metal işçilerinin büyük çaplı grevleri devlet tarafından desteklenen Türk-İş sendikası içinde yarılmalara ve Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (DİSK) kurulmasına yol açtı. 1970'lerde solun gücü artarken, devlet bu tehlikeye karşı hem aşırı sağcı milliyetçi fedailerini hem de İslamcı grupları kullandı. Nihayet 1980'lerde askeri bir hükümet darbesi militan

4) Kemalist CHP uzun süredir bu blogun içinde egemen olan devletçi sektörün siyasal aygıtı işlevini görürken, daha geleneksel-dindar kesimler 1950'de tek parti döneminin sona ermesinden bu yana birçok farklı parti tarafından temsil edilmiştir: 1950'lerde Adnan Menderes'in Demokrat Partisi, 1960'larda Süleyman Demirel'in Adalet Partisi, 1980'ler ve 1990'lardaysa Turgut Özal'ın Anavatan Partisi.

5) Bkz. Taner Akçam, *From Empire to Republic: Turkish Nationalism and the Armenian Genocide*, New York, 2004.

6) Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul, 1993.

7) Dankwart Rustow, "Turkish Democracy in Historical and Comparative Perspective", (der.) Metin Hepar ve Ahmet Evin, *Politics in the Third Turkish Republic* içinde, Boulder, CO, 1994, s. 3-12.

solu üç yıllık bir devlet terörüyle baş başa bıraktı; bu günlerde idam, işkence ve hapis cezaları siyasi manzarada kalıcı değişikliklerle sonuçlandı .

İslam'ın Radikalleşmesi

1980 yılında ordunun yönetime el koyması aynı zamanda din, sınıf ve iktidar arasındaki ilişkileri değiştirecekti. 1970'lerin başlarında, İslamcı politika temelde küçük taşra girişimcilerinin devletin sanayi politikalarına, yükselen işçi militanlığına ve hızlı Batılılaşmaya karşı bir savunma olarak sığındıkları bir alandı.⁸ İstikrarlı ticaret kurumlarının ve partilerinin ithal ikameci sanayi düzeni içinde yok olmayla yüzleşen küçük işletmelerin ihtiyaçlarına olan tepkisinin eksikliği, Odalar Birliği eski başkanı Necmettin Erbakan'ın 1970 yılında Milli Nizam Partisi'ni kurmasını sağladı.⁹ MNP, taşralı işadami ve tüccarların haklarını koruduğu kadar, onların dinsel duygularına ve Batılı tüketim kültürüne yönelik tepkilerine hitap ediyordu. Bu tutum aynı zamanda Erbakan'ın devlet tarafından korunup düzenlenen ve topluca sahip olunan özel girişimlere dayalı oldukça kabataslak ekonomik kalkınma programından etkilenen muhafazakâr köylü-çiftçi ve zanaatkarların da desteğini kazandı. 1971 yılında ordu tarafından kapatılan MNP, 1972 yılında Milli Selamet Partisi (MSP) adıyla yeniden kurulduğunda, programında hemen hemen hiçbir değişiklik yoktu.¹⁰

MSP'nin 1970'ler boyunca en belirgin kazancı, mezunlarının ilerleyen on yıllarda İslamcı hareketin belli başlı eylemci ve liderlerini çıkaracağı İmam Hatip okullarının yaygın biçimde eğitim sistemine katılması oldu. Bu okullar resmi olarak gelecekteki hatip ve imamların eğitilmesi amacını taşıyordu. Ancak öğrencilerin normal devlet okullarında İslam'ın emirleri uyarınca bir hayatı öğrenip tecrübe etmeleri mümkün olmadığından, bu okullar mutlaka imam ya da ha-

8) İslamcılığı devlet, ekonomi ve toplumu Kur'an'da ifade edildiği şekliyle biçimlendirmeye çalışan bir ideoloji olarak tanımlıyorum. Dolayısıyla İslamcılık, dindarlığı vurgularken dine daha kısıtlı ve tali bir siyasi rol atfeden daha muhafazakâr dinsel anlayışlarla kıyaslanmalıdır.

9) Bugün Türkiye'de 'milli' kelimesi hem ulusal hem de dinsel kimliği ima etmektedir. İslamcılar resmi olarak tek meşru, kolektif kimliğin Türklük olduğu bir ülkede kendi seçmenleri için Müslüman kimliğini daha çekici kılmak amacıyla bu kelimenin muğlaklığından faydalanmaktadırlar.

10) Ali Yaşar Sarıbay, *Türkiye'de Modernleşme, Din ve Parti Politikası: Milli Selâmet Partisi Örneği Olayı*, İstanbul, 1985.

tip olması gerekmeyen çocukların eğitimi açısından iyi bir alternatif olarak dindar ailelerden ciddi talep gördü. Zaman içinde bu İmam-Hatip mezunları nesli önemli kamu mevkilerinde yer almaya başladılar ve ekonomik, kültürel ve siyasal alanlarda laik aydınlarla rekabet edebilecek dindar bir orta sınıf oluşturdular. Aydınların daha önceden solla ve sol kültürle denk tutulduğu bir ülkede, bu yeni ve açıkça Müslüman aydınlar, İslamcılığın hegemonik bir alternatif olarak inşasında belirgin bir faktör olabilirdi.

1979 yılındaki İran devrimi İslamcı hareket açısından bir dönüm noktası oldu. Birçok Müslümanın zihninde bölgedeki en baskıcı Batı destekli rejimlerden birini yıkan bu kitlesel ayaklanma, İslam ile itaat arasındaki alışılmış özdeşleştirmeyi sarstı ve İslam politikasını *mustazafın*'ın -ezilenlerin- devrimci mücadelesi olarak yeniden tanımladı. Bu, şehirlerde iş bulma umuduyla oradan oraya sürüklenen yoksullaşmış genç işçiler adına heyecan verici bir mesajdı. Eşitsiz koşulların giderek derinleşmesi şartlarına rağmen, 1980 askeri yasaklarının ardından sol, siyasal ve ideolojik anlamıyla yok olmuştu. Neo-liberal dönemin gecekondular mahalleleri ve varoşlarda yaşayan ve şehrin tüketime dayalı refahıyla -onun bir parçası olamadan- yüzleşen alt sınıfları, ne daha önceki nesilleri harekete geçiren sosyal-devrimci seçeneğe, ne de genişlemekte olan endüstriyel işçi sınıfına dahil olma umuduna bağlanabiliyorlardı. Bu ortam içinde militan ve sosyal olarak radikal bir İslamcılığın sunacak çok fazla şeyi vardı. Dinsel tepkiler siyasal boşluğu doldurmak için katlandı, gider kısıtlamalarıyla delik deşik olan resmi sosyal güvenlik sisteminin yerini inanç tabanlı sosyal yardımlaşma aldı. MSP 1980 yılında ordu tarafından kapatılmıştı. Partilerin 1983 yılında yeniden kurulmalarına izin verildiğinde, Erbakan'ın Refah Partisi bu dönüşüme uğramış yeni İslamcılığın cisimleşmiş hali oldu. Refah Partisi aynı zamanda Kürt meselesi konusunda lafını sakınmıyor, Kürt dili ve kültürünü tanıyacağını vaat ediyordu; bu da RP'ye yalnızca ülkenin güneydoğusunda değil, aynı zamanda merkezdeki ve batı şehirlerindeki Kürt göçmenler arasında sağlam bir destek kazandırdı.

Pasif Devrimin İlk Hamleleri

1980 darbesi, devletin İslam'la ilişkisinde bir dönüm noktasıydı. Soldan gelen meydan okumayı savuşturan egemen blok, dinsel

gruplara yönelik, büyük ölçüde onları denetim altında tutmaya dayanan bir açıklık politikası izlemeye başladı. Evrim gibi bilimsel teorilere yapılan vurgu azaltılırken, dini eğitim milli okul müfredatlarının bir parçası haline geldi. Daha önceden yarı gizli olan belirli dinsel cemaatler artık açıkça daha görünür durumda ve devletin koruması altındaydı. Cuntanın yarattığı 1982 Anayasası'nda 'Türklük' tanımları, örneğine rastlanmamış İslamcı referanslar içeriyordu.¹¹ Bu ödümler, yurt içinde gerçekleştirilen bir 'pasif devrim' aracılığıyla İran devriminin ve sosyal radikal İslamcılığının çekiciliğini frenlemek ve etkisiz hale getirmek adına bir girişim olarak görülebilir (klasik Gramscici anlayışla, dışarıdaki devrimlere tipik bir tepki olarak -muhtemel ya da mevcut- popüler taleplerin karşı-devrimci uygulamalarla savuşturulması). Bu sürecin başka bir özelliği, potansiyel devrimci güçlerin hizmet dışı bırakılmasıydı. Gramsci'nin 1815 sonrası bağlamında Fransız Devrimi'ne Avrupalıların verdiği tepkilere yönelik ortaya koyduğu şekilde böylesi bir 'devrim-restorasyon' süreci, bir yandan halk kitlelerini kısmen tatmin ediyor, diğer yandan hâkim sınıf rejimlerini sağlam tutuyordu.¹² 1980-1983 askeri diktatörlüğü sırasında Türk rejimi benzer biçimde İslamcı talepleri yerine getirmeye yönelik kimi adımlar attı ve onun ayaklanma potansiyelini etkisizleştirmeye çalıştı. Ancak bu değişimlerin laikliği baltalamaktan ziyade sağlamlaştırması, beklendiğinden yine de daha fazla çelişkiye yol açtı, zira bu politika, kendini laik diye tanımlayan bir ulusun içinde dinsel kesimlerin ağırlığını arttıracaktı.

Aynı zamanda, diktatörlük döneminde başlatılan yapısal reformlar İslamcılığın bir karşılık olarak görüldüğü gelir adaletsizliği ve sosyal yozlaşmayı arttırmaya yaradı. 1970'ler boyunca, doğasında krizi barındıran kalkınmacı modeli yeniden yapılandırmaya yönelik girişimler, seçim politikalarının popülist doğası ve güçlü işçi sınıfı militanlığıyla engellenmişti.¹³ 1980 askeri darbesi bu içinden çıkılmaz duruma bir çözüm öneriyordu; bu iki engelleyici unsurdan birini geçici olarak askıya alıp, diğerini şiddetli biçimde baskı altında tutacak, böylece neo-liberal reformu mümkün hale getirecekti. Başkaldırının bastırılması, grevlerin yasaklanması, siyasal partilerin kapatılması ve eylemcilerin tutuklanmasıyla ücret oranları düşürülebi-

11) Taha Parla, *Türkiye'nin Siyasal Rejimi*, İstanbul, 1995.

12) Antonio Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks*, New York, 1971, s. 114-120.

13) Joel Beinin, *Workers and Peasants in the Modern Middle East*, Cambridge, 2001.

lir ve mali otorite uygulanabilirdi. Tarım yardımlarının azaltılması köylerdeki krizi şiddetlendirdi, bu da hızla sanayileşen şehirlere toplu göçleri arttırdı. Bu sırada polis gücü içindeki sol unsurlar ayıklanıyor ve yerlerine katı milliyetçilerle İslamcılar getiriliyordu.

1983 yılından sonra, Erbakan'ın Refah Partisi bu reformların faydasını görmeye başladı; ancak İslamcılar bölünmüş ve çelişkili sınıfsal baskılara maruz kalmaya başlamışlardı.¹⁴ 1970'lerde partinin itici gücü olan taşra tüccarları artık savunmada değildi. Küresel pazarların yayılması, ucuz işgücü ve esnek üretim, küçük ve orta ölçekli ihracat odaklı firmaları 'Anadolu kaplanları'na dönüştürdü. Ancak parti tabanında aynı firmaların çalışanları vardı. Refah Partisi'nin 1991 yılındaki program beyanı, 'Adil Düzen', bu çelişkileri yansıtıyordu. Özel girişimlerin faziletlerinin altı çizilirken, işçi hakları ve sosyal adalet vurguları ağır basıyordu. 'Adil' bir İslam ekonomisinde işçilerin temsilcileri çok önemli bir rol üstlenecekti, tam istihdam olacak ve ücretler devlet tarafından genel olarak belirlenecekti.¹⁵

Ancak seçimde başarılı olsa da -İslamcı oylar 1987'den 1991'e yüzde 8'den yüzde 16'ya yükseldi- bu program kısa süre sonra partinin işletmeciler kolunun saldırısına uğradı. Bu girişimcilerin egemen iktidar bloğunda meşruluk kazanabilmek için kendilerini yoksullardan ayırmaları gerekiyordu; nitekim sosyal adalet vaatlerini azaltması için RP üzerindeki baskılarını arttırdılar, grevcilerle şiddete başvurarak uğraştılar ve sendikaların İslam'a aykırılığını beyan ettiler. Aynı zamanda yeni oluşan bir Müslüman profesyonel çalışan tabakası, hareketin işgücü yanlısı yönelimine dair hoşnutsuzluklarını dile getirip, işletme yanlısı politikalara daha sıcak bakmaya başladı. 1994 yılında Refah Partisi, "Adil Düzen gerçek özel sektör düzenidir" iddiasıyla yeni bir program yayınladı. Devletin görevleri artık kısıtlanmıştı ve işçi istismarı hakkında çok az eleştiri vardı; İslamcı düzende grev ve lokavtların olmayacağı, buna gerek kalmayacağı anlatılıyordu.¹⁶

14) Daha fazla ayrıntı için bkz. Haldun Gülalp, "Globalization and Political Islam: The Social Bases of Turkey's Welfare Party", *International Journal of Middle East Studies*, Cilt. 33, no. 3, Ağustos 2001, s. 433-448 [Türkçesi için bkz. Haldun Gülalp, "Küreselleşme ve Siyasal İslam: Refah Partisi'nin Toplumsal Tabanı", *Kimlikler Siyaseti: Türkiye'de Siyasal İslamın Temelleri* içinde, İstanbul 2003].

15) Necmettin Erbakan, *Adil Ekonomik Düzen*, Ankara 1991, s. 29, 65-66. Eleştirel sol bir analiz için bkz. Ayşe Buğra, "Political Islam in Turkey in Historical Context: Strengths and Weaknesses", (der.) Neşecan Balkan ve Sungur Savran, *Politics of Permanent Crisis* içinde, New York 2002.

16) Refah Partisi, *Adil Düzen: 21 Soru/21 Cevap*, 1994, s. 1, 23.

Laisizm Batağı

Ancak İslamcılar, bu politika değişimiyle sağa doğru hızla kayarken, 1990'lar sırasında hâlâ anaakım partilerinin çıkarıcılık ve beceriksizlikleri karşısında temiz bir alternatif olarak görünüyordular. Çağlar Keyder Türk ekonomisinin on yıl boyunca bir finansal yıkımdan diğerine (1994, 1999, 2001) sendeleyişini sürekli olarak IMF'den kredi akışını gerektiren iflaslar, borçlar, rüşvetler, enflasyon ve mali krizlerle tanımlamıştır.¹⁷ Siyasal bakımdan 1990'lar, bir dizi kısa ömürlü koalisyon hükümeti görmüştür, dış ve iç politika esasen, 1982 Anayasası'yla kurulan Milli Güvenlik Konseyi'nce belirlenmiştir. Kemalist ya da merkez sağ anaakım partileriyse, neo-liberalleşmenin yol açtığı sıkıntıları dile getirme ya da yatıştırma konusunda yeterli olamamışlar ve (şu anda fena halde ödün vermiş olan) laik ulusal-kalkıncı modelin yerine geçebilecek herhangi bir tutarlı ideolojik kimlik tesis edememişlerdir.

Sosyal eşitsizlikler art arda gelen hükümetlerin mali tasarruf programlarıyla ve Kürtler üzerinde uygulanan zorbalık ve mahrum bırakmalarla daha da kötüleşti. 1983 yılında diğer yerlerde kaldırılırken askeri uygulamalar, yalnızca Kürdistan İşçi Partisi'yle (PKK) süren savaşın 30 bin cana mal olduğu Güneydoğu'da yoğunlaşmıştı. BM Güvenlik Konseyi'nin 1991 sonrasında Kuzey Irak'ta bir uçuş yasak bölge belirlemesi, kaçınılmaz olarak Türkiye'de çok daha fazla sayıda olan Kürt nüfusunu akla getirdi. Kısa süre sonra Cumhurbaşkanı Özal, PKK'yle gizli müzakerelere başladı, Kürt dili üzerindeki yasağı hafifletmeyi teklif etti ve 1993 yılında PKK ateşkes ilan etti. Ancak bu yakınlaşma Anavatan Partisi (ANAP) ile ordu arasındaki ilişkilere zarar verdi. Özal 1991'den itibaren oy desteğini durmadan kaybeden partisinin kontrolünü yitirdi. 1993 yılında Özal'ın ölümünden sonra, ANAP Kürtler konusundaki geleneksel sessizlik pozisyonuna geri döndü, göze batır bir şekilde zengin yanlısı politikalarını sürdürdü.

Sosyal Demokrat Halkçı Parti ile merkez sağdaki Doğru Yol Partisi'nin kurdukları koalisyon hükümeti, neo-liberalleşme sürecini 1994 yılındaki ekonomik reformlarla iyice derinleştirdi. Sosyal Demokratlar

17) Çağlar Keyder, "The Turkish Bell-Jar", *NLR* 28, Temmuz-Ağustos 2004 [Türkçesi için bkz. Çağlar Keyder, "Türk Fanusu", çev. Osman Akınhay, *NLR 2004 Türkiye Seçkisi* içinde, İstanbul 2005].

1980 darbesi sonrasında artan yoğun polis istihbaratını, işkenceyi ve hapishane sistemini frenlemek için hiçbir şey yapmadılar. Ayrıca (1982 Anayasası'nda tamamen Kürt ve diğer müesses nizam dışı partileri engellemek amacıyla getirilen) yüzde 10 barajını geçebilmek için sosyal demokrat biletini kullanan Kürt milletvekillerini savunma konusunda da başarısız oldular. Kürt milletvekilleri 1994 yılında etnik kimliklerini dile getirdikten sonra Meclis'ten çıkarıldılar ve bir kısmı sonraki on yılı hapiste geçirdi. Bu olaylar silsilesi içinde Sosyal Demokratların pasifliği onlara Kürt oylarına mal oldu, diğer yandan belediyeler düzeyindeki yozlaşmaya dair kötü şöhretleri Türkiye'deki reformcu solun güvenilirliğinin azalmasına yol açtı. Sosyal Demokratların nihai değer kaybının bir diğer sebebi, İslamcı kimliğin daha geniş biçimde savunulduğu bir dönemde, daha önceki Cumhuriyet Halk Partisi'nin katı laiklik yanlısı pozisyonuna geri dönmesiydi. Bu aynı zamanda merkez solun tabanının işçi sınıfı/orta sınıf koalisyonu olmaktan çıkıp laik profesyoneller, bürokratik elitler ve işçi aristokrasisine dönüşmesi anlamına geliyordu. 1990'lar sırasında, kayıtsız işgücü hızlı biçimde merkez solu terk etmeye başladı, bir yandan da merkez sağ, geleneksel küçük ve orta ölçekli işletme tabanının bir kısmını kaybediyordu. Bunlar, gittikçe İslamcılara dönüşecek olan sınıflardı.

Belediye İslamcılığı

İç gerginliklerine rağmen İslamcılar 1994 belediye seçimlerinde birinci parti olarak birçok anahtar şehrin yönetimini ele geçirdiler. İslamcı belediyeler daha yoksul bölgelere daha fazla hizmet götürdüler ve bedava kömür, yiyecek ve giysi dağıttılar. Bununla birlikte alkol tüketimi üzerine daha sıkı kontroller geldi ve kamusal alanlarda İslamcı ve geleneksel sembollere daha fazla yer verildi.¹⁸ Özelleştirme ganimetlerinin peşinde partiler içinde kümelenen Türk siyasetçilerin birçoğunun aksine, Refah Partisi'nin ideolojik gücü, buradaki siyasetçilerin 1980 sonrası ortamında temiz kalmasını sağladı; yalnızca belediyelerdeki rüşvet ve yozlaşmayı azaltarak İslamcılar, şehir hizmetlerinin kalitesinde gözle görülür bir artış sağladılar.

Refah Partisi 1995 genel seçimlerinden, büyük oranda yerel yönetimlerdeki başarısı sonucunda en büyük güç olarak çıktı. Laisist

18) Alev İnan Çınar, "Refah Party and the City Administration of Istanbul: Liberal Islam, Localism and Hybridity", *New Perspectives on Turkey*, Cilt 16, İlkbahar 1997, s. 23-40.

müesses nizamın birkaç aylık direnişinin ardından Erbakan, Doğru Yol'la bir koalisyon hükümeti kurmayı başardı. İslamcıların yön verdiği koalisyon, ilk icraatlarından biri olarak 1980'den sonraki en yüksek maaş zammını yaptı ve faiz kazançlarını sınırlandırdı. Belediyelerde Filistinlilerin mücadelesi ve İslam davalarına yönelik sempatiyelerinin reklamını yapmak için iyi organize edilmiş etkinlikler düzenlediler. Erbakan, Müslüman ulusların Türk liderliği altında işbirliği yapmasına dayalı bir 'küresel demokrasi'ye yönelik çalışmalar yapma niyetine dair sinyaller vermeye başladı.¹⁹ Bununla birlikte Türk ordusunun baskıları karşısında bu proje kısa sürede çöktü, hatta İsrail'le tarihe geçecek bir askeri işbirliği anlaşması imzalandı.

Gerçekte, bir kez göreve geldikten sonra Refah Partisi rotasını yitirmeye başladı. Rüşvet ve yozlaşmayla savaşmak için hükümet gücünü kullanmak yerine, koalisyon ortağı -hem siyasal hem de ekonomik rüşvet batağına saplanmış olan- Doğru Yol'un bu türden faaliyetlerini örtbas etti ve kısa süre içinde kendi saflarında da aynı hastalık belirtilerini göstermeye başladı. Dinsel cemaat ve kurumların kampanya enerjisi de artık azalmıştı, çünkü çoğunluğu dikkati makam sahibi olmanın meyvelerini toplamaya yönelmişti. İslamcılar kendilerini neo-liberal sisteme entegre etmiş gibi görünüyorlardı. Buna rağmen, Refah Partisi'nin artık sesi kısalmış olan radikalliği, geleneksel egemen bloğun öfkesini uyandırmaktaydı. Erbakan sık sık, laiklik yanlısı askeri liderlerin başlıca korkularından biri olan İmam-Hatip okullarının sayısının çoğaltılması gerektiğinden bahsediyordu ve başbakanlıkta önemli dini şeyhlerin davet edildiği bir yemeğe ev sahipliği yapmıştı. Böylesi bir toplantı Cumhuriyet tarihinde bir ilkti ve katı Kemalistler bunu ilk Kemalist reformlardan bu yana yasaklı olan dinsel tarikatların resmen tanınması şeklinde yorumladılar.

Şubat 1997'de ordu bir kez daha Türk siyasal hayatına müdahalede bulunarak, Erbakan hükümetinden İmam-Hatip okullarına sınırlama getirmesini, zorunlu laik eğitimin beş yıldan sekiz yıla çıkarılmasını ve dinsel tarikatları kontrol etmesini talep ettiğinde genel tablo aşağı yukarı böyleydi. Refah Partisi fikir ayrılıklarıyla şiddetli biçimde bölünmüş olduğu için etkin bir direniş gösteremedi ve hükümet istifa etti. Generaller işi partiyi kapatmaya, Erbakan'a siyaset ya-

19) Bkz. Elizabeth Özdalga, "Necmettin Erbakan: Democracy for the Sake of Power" (der.), Metin Heper ve Sabri Sayarı, *Political Leaders and Democracy in Turkey* içinde, New York, 2002.

sağı getirmeye kadar vardırıdılar ve 1980'lerdeki ölçekte olmasa da yeni bir işkence ve baskı dalgası başlattılar. Bu aşamada ordu saflarından İslamcılarını arındırmak üzere kapsamlı bir çabaya girişildi. Bununla birlikte, dikkat çekici biçimde -baskıcılığı ve gaddarlığıyla meşhur- polis güçleri içinde benzer bir yeniden düzenlemeye gidilmedi.

Küresel Akımlar

1997-1998 krizinin ardından İslamcılar, resmi otorite tarafından aynı şekilde yakından gözetlenen Fazilet Partisi adı altında yeniden toplandılar. Bu aşamada artık, Türkiye'deki insan haklarıyla ilgilenen STK'lara yoğun destek ağırları sağlayan Avrupa Birliği'nden biraz dış destek umut edebilirlerdi; ülke Aralık 1999'da katılım adaylığı statüsü kazandı.²⁰ İslamcılar müesses nizama dair eleştirilerini hafiflettiler, ancak başörtülü bir kadını parlamento adayı olarak öne sürme girişiminde bulundular. Devlet binalarındaki başörtüsü yasağı Türkiye'de laikliğin temel taşlarından biriydi ve Refah Partisi sık sık bu yasağın kaldırılması gerektiğini ima etse de, iktidarda olduğu dönemde bu konuda somut bir adım atmaya cüret etmedi. Artık akıl hocaları, AB'nin onların yerine müdahale edeceği beklentisi içinde, başörtüsünü dinsel bir zorunluluk olarak değil, insan hakları meselesi olarak yeniden çerçevlendiriyorlardı. Oysa kısa vadede bu taktikleri geri tepecekti. Başörtülü vekilleri Merve Kavakçı, yemin töreninden önce Meclis'i terk etmek zorunda kalmıştı, çünkü laik-müesses nizam partileri 'davetsiz misafir'i kınama uğruna eski kavgalarını unutmuştu.²¹

Ancak 1997 ila 2001 arasındaki dönem İslamcılar adına bir geri-leme olarak görünse de, Türkiye'nin pasif devriminin ikinci aşamasını getirecek olan şartlar inşa ediliyor, İslam'ın ulusal ideolojideki rolü genişliyordu. Genel politikada etrafları sarılmış olsa da İslamcılar yerel düzeyde geniş destek toplamayı sürdürüyorlardı; bir yandan da art arda gelen laik koalisyonlar, kısa ömürlü Refah hükümeti esnasında kısmen yarıda kesilen neo-liberal reformları hızlandırdığından ekonomi daha derin biçimde borca batmaktaydı. 2001 krizi yüzde 50'ye yakın bir devalüasyona ve ülkenin siyasal liderleri arasında karışıklığa yol açtı.

20) AB'nin Türkiye'ye yönelik ilgisine dair daha fazla ayrıntı için bkz. Keyder, "The Turkish Bell-Jar", s. 78.

21) Bkz. Müge Göçek, "To veil or not to veil: The contested location of gender in contemporary Turkey", *Interventions*, Cilt 1, no. 4 (1999), s. 521-535.

Uluslararası açıdan daha geniş ölçülü yeniden şekillendirmeler yoldaydı. Türkiye’de İslamcılık 1980’lerin ve 1990’ların ilk yıllarının küresel bağlamında yükselmişti; o dönemde kısmen militan İslamcı rejimlerce teşvik edilen Müslüman dayanışması dünya sahnesinde bağımsız bir İslam kutbu inşa etme umutlarını arttıracaktı. Bununla birlikte, 1990’ların ikinci yarısında, İran ve Afganistan’daki İslamcı rejimlerin yozlaşmış, verimsiz ya da zorlayıcı bir yapıda olduğu ortaya çıkıyordu; uluslararası İslam bankaları ve kredi kurumlarıysa skandallarla cebelleşmekteydi. Cezayir, Mısır ve başka yerlerde devlet baskısıyla yüzleşen İslamcı direniş hareketleri, gelişigüzel şiddete başvurarak destekçilerini kendilerinden soğutuyorlardı. ‘Gerçekten var olan’ kökten İslamcılık geniş çapta gözden düşmüştü. Müslüman dünyadaki dinsel militanlıkla ilgili bu hayal kırıklığı, Washington’ın çizgi değiştirmesiyle hızla derinleşti. Soğuk Savaş sırasında komünizm karşıtı en ilkel İslamcı grupları silahlandırmaya hazır olan, General Ziya’nın Pakistan’ı gibi ölüm saçan din devletlerine arka çıkan ABD, köktenci ve ‘ılımlı’ İslam ayrımı yapmaya başlamıştı. İkincisi, yani ‘ılımlı İslam’, Batı hegemonyasıyla işbirliği yapan dinsel hareketlere tekabül ediyordu; köktenci İslam taraftarlarıysa terörist olarak tekrar tanımlanmışlardı.

Türkiye’de, kökten İslamcılığın tehlikelerini fark etmenin etkisi Avrupa Birliği’ne yönelişte görüldü. Müslüman dünyadan uzun süreli destek alamayınca, dindar eylemciler, artık ancak insan hakları ve demokrasi söylemleriyle AB’nin onları laiklik yanlısı Cumhuriyetin elitizmi ve baskısından kurtarabileceğini düşünür olmuşlardı. Oysa ABD politikalarını izleyerek ve gittikçe artan Müslüman nüfusları üzerinde denetime dayalı bir baskı kurarak Batı Avrupa elitleri, ‘kökten-dinciler’i hedef aldıkları müddetçe otoriter devlet rejimlerine göz yummakta bir sakınca görmüyorlardı. Böylece Refah Partisi’nin Avrupa’yla olan ilk yakınlaşması çok az meyve verdi. İslamcılarının bütün radikal taleplerinden vazgeçtiklerini ve iyi ‘ılımlı’ Müslümanlar olduklarını Batı’nın tatmin olacağı derecede ortaya koymaları gerekiyordu.

AKP Ayrılığı

Güç dengelerindeki bu değişim, İslamcılarının tam anlamıyla bir Amerikanlaşmaya yönelik değişimlerinde can alıcı bir belirleyici etkeni. Buradaki terim yalnızca Washington’a ve küresel kapitalist

düzene verilen siyasal destek için değil, aynı zamanda ekonomik, sosyal ve dinsel Amerikan modellerine sadık davranma için kullanılmıştır. Eğer bunların ilk ikisi Türkiye'deki müesses nizam elitleri için her zaman kıymetli olmuşsa, İslamcılarının atılımı her üçünün yeni bir versiyonunu çok daha geniş tabakalarda kabul ettirmek olacaktır.

Egemen elitlerin hoşgörüsünü kazanmak için daha büyük ödümler gerektiğinin anlaşıldığı 1997 krizinden sonra, yeni nesil İslamcılar Erbakan'ın liderliğine meydan okumaya başladılar. 1980'lerin sonlarıyla 1990'ların başlarında bu nesiller arası çelişki, coşkulu genç radikaller ile daha muhafazakâr bir anaakım arasındaki çatışma olarak ifade ediliyordu. 1997 sonrasında eski radikaller serbest bir piyasaya, 'ılımlı Müslüman' pozisyonuna çabuk uyum sağladılar. Bunların önde gelenleri R. Tayyip Erdoğan, Abdullah Gül ve Bülent Arınç'tı; bu üç siyasetçi de profesyonellikleri, medyayı idare etmedeki ustalıkları ve iş dünyasının gündemine yönelik hassaslıklarıyla eski muhafazakârlardan ayrılıyorlardı. Rize'li olan Erdoğan, 1957 yılında İstanbul'un kenar mahallelerinden Kasımpaşa'da doğmuş ve orada İmam-Hatip okuluna devam etmişti. Üniversite mezunu bir kadro ve eski bir futbolcu olarak, eylemci ve örgütçü görevlerle halka yakın çalıştığı yıllarda karizmasını arttırmıştı. Abdullah Gül, küresel piyasalarla bütünleşmiş bir İç Anadolu şehri olan Kayseri'dendi. 1950 yılında doğmuş, 1983 yılında İstanbul Üniversitesi'nden doktora derecesi almış ve İngiltere'de çalışmalar yapmıştı. Tam zamanlı bir politikacı olmaya karar verdiği 1991 yılına kadar, İslami Kalkınma Bankası'nda iktisatçı olarak çalışmıştı. Avukat olan Arınç, 1948 yılında sanayinin kalesi olan Marmara bölgesindeki muhafazakâr bir şehir olan Bursa'da doğmuş ve gençliğinden itibaren etkin siyasal faaliyetler yürütmüştü. Arınç hâlâ eski İslamcı partisiyle bağlarını korurken, Gül İslamcılar ile uluslararası iş dünyası, Türkiye'nin hâkim eliti ile liberal entelijansiya arasında köprü görevi görüyordu. Bu yeni nesil politik girişimciler, Batıyla işbirliği yapma hususunda çok daha açık görüşlüydüler.

Böylece 1997'nin görünürdeki çıkmazından yeni bir gruplaşma çıktı. İslamcılar arasındaki ideolojik ve sınıfsal farklılıkların tek bir parti içinde sınırlı kalamayacak kadar keskin olduğu açıklık kazandı. Liberalleşen iş dünyası kanadı ile daha muhafazakâr ve işçi sınıfından olan kesimler arasında çözülemez gerilimler vardı. Partinin otoriter yapısı, hevesli genç eylemcilerin alınan kararlarda söz sahi-

bi olmasına izin vermiyordu. 2001 yılında isyankârlar kendi örgütlerini, Adalet ve Kalkınma Partisi'ni (AKP) kurdular, ancak önemli bir parti kongresinde var olan yapıları devralmayı beceremediler. Erdoğan ve diğer AKP liderleri çabucak asker ve medya kurumlarını dinin siyasal amaçlar doğrultusunda kullanılmayacağına ve AKP'nin başörtüsü yasağına karşı koymayacağına ikna etmeye giriştiler. Aynı zamanda şiddetli biçimde Avrupa yanlısıydılar. Sık sık ABD'ye yolculuk ediyor, gündemleri gizli tutulan toplantılar düzenliyorlardı. Gül Amerikan takipçilere AKP'yi 'Türkiye'nin WASP'ları [Beyaz Anglosakson Protestan]' olarak takdim etti. Bu yeni liderliğin Türk politikasındaki merkez sağın sınırlarını yeniden düzenlemeye çalıştığı anlaşılıyordu; aslında amaçlanan, egemen iktidar bloğunun ikincil kesiminin geleneksel olarak arzuladığı, ancak radikal İslamcılığın yükselişiyle imkânsız hale gelen taşralı işadamları, dindar aydınlar ve devlet elitleri arasındaki ittifakın güncellenmiş bir uyarlamasıydı. Artık bu ittifak, aynı zamanda Türk sermayesinin neo-liberal ve ihracat odaklı sektörlerinin elini kuvvetlendirmeyi de teklif edebirdi. Bu minvalde çok sayıda merkez sağ politikacı, aydın ve destekçi kısa sürede AKP'nin saflarını doldurdu.

Belki de şaşırtıcı biçimde, laik merkez sağ entelijansiya bu yeni ittifakın inşasında güçlü bir rol oynadı. Türkiye'nin en büyük merkeze yakın gazetesi *Hürriyet*, AKP'nin kuruluşunu İslamcılara ve küçülmekte olan merkezi politikaya bir çare olarak destekledi. Hem köşe yazarları hem de yazı işleri kadrosu, yeni partinin kendisine 'Müslüman demokrat' demek yerine 'muhafazakâr demokrat' dediğinin altını çizdi; bu ikinci seçenek 1999-2000 yılları civarında tartışılıyordu, ancak ardı ardına görüş belirtmeler ardından bu ifadeden vazgeçilmişti. Benzer zihniyetteki medyayla beraber *Hürriyet*, yalnızca Erdoğan'ı ve AKP'yi değil, aynı zamanda onların alamet-i farikası olan 'muhafazakâr demokrasi'yi de meşrulaştırmak için sistemli bir gayret gösterecekti.

Daha da ilgi çekici olan, liberal ve demokrat sosyalist entelijansiyanın AKP'ye desteği idi. Liberallerin savunduğu nokta, çekirdek partilerin devlet bürokrasisine olan yakınlığının aksine, AKP'nin bir sivil toplum hareketine köklerini dayandırarak bir istisna teşkil ettiği idi. Üstelik bu hareketin otoriter yanlarını törpülemişti ve İslam anlayışları artık kişisel özgürlüklere tehdit içermiyordu. Sonuç olarak AKP, Türkiye'yi liberalleşen ve demokratikleşen dünyayla bü-

tünleştirecek, bunun ötesinde AB'ye girmesini sağlayacak yegâne siyasal temsilciydi. Bu görüş yalnızca *Radikal* gibi liberal gazetelerde değil, aynı zamanda önceki İslamcılar, 'otoriter devlet-sivil toplum' karşıtlığı bağlamında görmeyi ortak bir fikir olarak paylaşan Türkiye'nin elit üniversitelerindeki sosyal bilimcilerce de dile getirilmekteydi. Demokrat sosyalistler bu coşkuya hiçbir şekilde dahil olmazlarken, gazeteleri AKP'yi demokratikleşme ve Avrupa Birliği'ne dahil olma yolunda ilerleme kaydetmeye en yatkın parti olarak sunuyordu ve bu yöndeki her çaba, bunun dışındaki yegâne alternatif olan aşırı milliyetçilikten çok daha tercih edilebilirdi.

Bu sırada Erdoğan, işçi sınıfı geçmişi, militan kökenleri ve açık konuşmayla belirlenen popülist yeteneğiyle, onda kendi dilini konuşan ve dertlerini anlayan birini gören milyonlarca kişinin desteğini elde etti. AKP aynı zamanda Kürt bölgelerinden güçlü bir destek aldı. Sonuçta bütün temel sınıflar AKP'de kendileri için bir şeyler buldular; bu da klasik anlamda potansiyel olarak hegemonik bir kapitalist projeydi. Kasım 2002 genel seçiminde AKP oyların yüzde 34'ünü aldı, Cumhuriyet Halk Partisi yüzde 10 barajını geçebilen diğer tek partiydi; bu durumda Meclis'teki sandalyelerin yüzde 60'ı AKP'nin oldu.

İlk Sınavlar

Yeni AKP hükümetinin ilk sınavı üç ay sonra Irak gündemiyle birlikte geldi. Birbiri ardına yapılan anketler Türk vatandaşlarının yüzde 90-95'inin ABD'nin komşularını işgal etmesine karşı olduğunu ve Türkiye'nin böylesi bir çatışmada herhangi bir rol oynamasına daha da fazla itiraz ettiğini ortaya koyuyordu. AKP üyelerinin çoğu da bu görüşle aynı fikirdeydi. Bununla birlikte, partinin liderleri ve parlamento destekçileri Türkiye'nin Amerikan taleplerine uygun davranması gerektiği konusunda ısrarcıydılar, aksi takdirde 'en stratejik müttefikleri'ni kaybetme riskleri vardı. Meclis Türkiye'nin Irak savaşına dahil olmasını üç aşamada oyladı. İlk olarak Şubat 2003'te AKP vekillerinin çoğunluğu devletin, ABD'nin ülkedeki askeri üslerini 'modernleştirme'sine izin verdi. Amerikan birliklerinin Irak'ın işgali için Türk üslerini kullanmasına izin vermeye yönelik ikinci bir oylama Mart ayında yapılacaktı. Partinin ikinci adamı Gül, kabineyi kapalı olarak olumlu oy vermeye ikna etti. Lakin Parlamento'ya an-

cak 10 Mart'ta girebilecek olan Erdoğan'ın yokluğunda AKP vekillerinin neredeyse yarısı harekâtı reddetme konusunda muhalefete (CHP) birlik oldu.²² Üçüncü oylama Erdoğan'ın otoriter mevcudiyeti altında yapıldı: AKP vekillerinin ezici çoğunluğu bu kez Irak'a birlik gönderme lehine olumlu oy kullandılar. İşgal gerçekleştiğindeyse geçici Irak hükümetindeki Kürt üyelerin itirazlarıyla, Beyaz Saray Türkiye'nin işgal güçlerinden biri olmasını engelledi; kimilerine göre bu, Bush yönetiminin Mart'taki oylama sonucuna duyduğu kızgınlıktan kaynaklanıyordu.

Daha uzun vadede oylamalar, AKP'nin uluslararası savaş meselelerinde Türk vatandaşlarının yüzde 90'ına baskın çıkacağını gösterdi. Onlarca yıllık İslamcı eylemciliğin mirası, Müslüman dünyadaki Anglo-Amerikan işgali desteklemek adına kullanılmıştı. Ancak bir yandan da bu, çarpıcı biçimde, seçmeni olan işçi sınıfının AKP'nin emperyalizm yanlısı dış politikasını kabul ettiğini gösteriyordu. Burada *Vakit* gibi popülist İslamcı gazeteler aracılığıyla, kahvehane düzeyinde bile Erdoğan'ın uzun, derin bir oyun oynadığı, Amerikalılara verilen bu ödünlerin şimdilik, 'bizim' pozisyonumuzu güçlendirmek amacıyla verildiği, ancak liderin ne yaptığını bildiği tekrar ediliyordu. Bu kadar sayıda insan arasında böylesi kanıtların huzurunda bu derece haklı görünmek gerçekten de bir hegemonya göstergesidir. Pasif bir devrimin sağlamlaşmasının nihai sınavı, onun kitleleri demobilize etme kapasitesidir. Dindar nüfusun çoğu artık partilerinin iktidarda olduğunu düşündüğünden -genellikle Müslümanlara yönelik savaşlara karşı bir protesto fırsatı olan- Cuma namazları da genellikle gürültüsüz patırtısız geçmekteydi.²³ 2003 sonrasında savaş karşıtı protestolar gerçekleşse de, bunlar genellikle soldan geriye kalan güçlerce desteklenmekteydi. İslamcı gruplar arasında yalnızca AKP'nin ayrılışının ardından, geride kalan İslamcı parti olan Erbakan'ın Saadet Partisi, birkaç insan hakları kuruluşu (Mazlum-Der ve Özgür-Der) ve az

22) Erdoğan, (sözde) İslamcı bir şiiri kamuya açık bir toplantıda okuduğu için 1998'de hakkında verilen bir karardan dolayı 2002 seçimlerinde yasaklıydı. Irak'ın Anglo-Amerikan işgaline karşı gürültülü Avrupa muhalefetine rağmen Meclis'teki bu kısa direniş alevi, Türkiye'yi maddi talebi reddeden tek devlet haline getirdi. Fransa hava sahasını USAF-RAF bombacılarına açarken, Almanya cephe hastanelerini Bush'un hizmetine sundu.

23) Şubat 2006'da gerçekleştirilen 'karikatür gösterileri' buna bir istisna teşkil etmektedir. Fakat 1990'larda gerçekleştirilen İslamcı gösterilerin aksine bu protestoların herhangi ulusal bir amacı veya aşıkâr bir hedefi olmadığını belirtmek yerinde olur.

sayıda radikal grupçuk nispeten zayıf protestolar yürüttü. AKP hükümeti, 2002 öncesinde İslamcı hareketle seferber olan dindar kitleleri yatıştırırmayı başarmıştı.

Yurtiçindeyse bu yeni ‘muhafazakâr demokratlar’ -yukarıda belirtildiği üzere yüzde 6 kâr hedefleyerek- kamu harcamalarını kısmak ve hem kamusal kuruluşları hem de doğal kaynakları özelleştirmek için IMF’yle yakın çalışma içine girdiler. AKP yoğun olarak kamu ormanlarını özelleştirmeye girişti; bu politikasını da yalnızca orman ‘vasfını yitirmiş’ alanları satacağını iddia ederek savundu. Emlak spekülâtorleri mesajı nasıl yorumlayacaklarını biliyorlardı: 2003’ün ilk yedi ayında çıkan 829 yangında 1.755 hektar orman yandı ve özelleştirme için uygun hale geldi. IMF tarafından yönlendirilen diğer hükümetler gibi AKP de ücretleri kontrol etmeyi, sendikaları engellemeyi ve grevleri sınırlandırmayı hedefliyordu.²⁴ Buna rağmen, gerçek ücretler küçülmeye, işsizlik yükselmeye ve yoksulluk sınırının altında yaşayanların sayısı artmaya devam ederken, eşitsizliğe dair Gini katsayısı çok az azalmıştır; bunun muhtemel sebebi, kayıt dışı çalışma alanındaki iyileştirmeler ve en yoksul tabakalara yapılan yardımlardır. Bu da AKP’nin bu sınıflar arasında devam eden popülerliğinin sebeplerinden bir diğerini teşkil eder.

Dönüşümler

Daha genel olarak, AKP’yi Türkiye’nin diğer neo-liberal partilerinden ayıran şey, moleküler seviyede ekonominin piyasalaştırılmasına yönelik tutumları dönüştürebilme becerileriydi. Önceki İslamcı programlar halihazırda sosyal eşitlik talebinden uzaklaşmış olmasına rağmen, bu yine de hareketin destekçileri açısından önemliydi. Neo-liberalizme yönelik direnç artık kalkmıştı ve popüler sektörler arasında ‘piyasa gerçekleri’ne yönelik daha geniş bir kabullenme söz konusuydu. Değişimin sebeplerinden birisi, Türk tarihinde ilk kez, dindar Müslümanların ekonominin liberalleşmesine öncülük etmeleriydi; kitlelerin onayını kazanmalarını da dinsel hayat tarzları sağlıyordu. Eğer laiklik dinin kamu hayatından arındırılması olarak değil de, dinsel olanın siyasal ve ekonomik katmanlardan ayrılması olarak anlaşılıyorsa, AKP nihaye-

24) AKP hükümeti ulusal güvenliği tehdit ettiği gerekçesiyle önemli bir grevi iki kere yasaklamıştır.

tinde kesinlikle laik bir partiydi.²⁵ AKP liderleri camilere giderken görünürlerken, aynı zamanda politika ve ekonominin dinsel etkilerden korunması gereken, kendini ayarlayan mantıkları olduğunun altını çizmektedirler. Bu duruş da, AKP'nin işçi sınıfındaki yandaşları tarafından istemeyerek de olsa desteklenmiştir; çünkü artık, dindar Müslümanların iktidara geldiklerinde bu adımları atmaları gerekse bile, bu durumda laiklik ve Washington yanlısı politikaların bir şekilde modern devletin mantığı içinde yatıyor olması gerektiği doğrultusunda fikir yürütmektedirler.

AKP'nin halk sınıfları arasında kök salmasının bir diğer sebebi, coğrafya meselesine yaklaşımlarıdır. Gramsci bir keresinde İtalyan solunun, tıpkı burjuvazi gibi, İtalya'nın geride olmasının sebebinin Güney bölgesi olduğuna inandığına işaret etmiştir: güneyliler tembel ve doğuştan suçluydular.²⁶ Bu aşağı yukarı Türkiye'deki hâkim bloğun ve sol entelijensiyanın İç Anadolu, Karadeniz bölgesi ve (özellikle) doğuya bakışıyla aynıdır. Ülkenin bu bölgelerinin sakinleri, aksanlarını ve bölgesel statü sembollerini kozmopolit alanlarda yukarıya doğru hareketi engelleyen bir damga gibi taşırlar. Batılılaşmış elit Türkiye'nin bu bölgelerini ve buralardan göçenleri medenileşmemiş ve geri, yani Türkiye'nin yavaş ve sorunlu modernleşmesinin gerçek sebepleri olarak görürler. Avrupa'daki birçok kişi bu görüşü paylaşır ve Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne kabul edilmemesinin gerekçesi olarak bu insanlara işaret ederler. Türk solunun büyük kısmı tarihi içinde bu klişeleri tekrarlamış ve başarısızlıklarını taşradakilerin cahillikleri ve tepkileriyle açıklamıştır.

1980'ler ve 1990'larda İslamcılar bu bölgeleri -merkez sağın Türkiye'de hep yaptığı şekilde- yalnızca muhafazakar değerleri yükselterek değil, aynı zamanda eski taşralı kitleleri genişlemekte olan şehir merkezlerine entegre ederek, şehirlerin kendilerini bu süreç içinde dönüştürerek kazandılar. AKP kırsal göçmenler ve taşraya olan yaklaşımında İslamcı seleflerinin stratejilerini benimsedi. Ancak aynı zamanda 1980'lerden beri yürürlükteki bir süreç olan İç Anadolu sermayedarlarının dünya piyasalarına entegre olması için daha tutarlı biçimde çalıştı. Sonuç olarak her iki grup da AKP'yi Batılı Türk

25) Bu özel tanım için bkz. José Casanova, *Public Religions in the Modern World*, Chicago, 1994.

26) Hatta Sosyalist Parti bu bayağılığı ispat eden "bilimsel" metinleri dolayına sokmuştur. Gramsci, *Selections from Political Writings, 1921-1926*, New York 1978, s. 441-462.

elitizmi karşısında doğal liderleri olarak görüyor ve bu sayede herhangi bir hükümet politikasını daha kolay affedebiliyorlardı.

Doğu Atılımı ve Geri Çekilme

AKP hegemonyası altında harekete geçen çok sınıflı koalisyon zaman sınavına nasıl direndi? Kürt desteği 2002 çoğunluğu içinde önemli bir öge olmuştu. AKP ilk olarak Kürtlere karşı RP'den daha çelişkili bir pozisyon almıştı. Erdoğan 2002 seçim kampanyasında Allah'ın yarattığı bütün canların eşit olduğuna belli belirsiz değinmişti, ancak böylesi bir eşitliği gerçekleştirecek bir programsal vaat yoktu. Bununla birlikte göreve geldiklerinde, AB'ye giriş için demokratikleşme normlarını gerçekleştirme baskısı altında AKP tarihi, ama yine de oldukça ılımlı ayarlamalar yaptı: Kürtçe televizyon programlarının (belirli zaman sınırlamalarıyla) yayınlanmasına, özel Kürtçe kurslarının açılmasına izin verdi, ancak bunlar devlet okullarında hâlâ yasaktı. Ağustos 2005'te Erdoğan ilk kez bir 'Kürt sorunu' olduğunu beyan etti; bu ulusal-laik taban için yasaklanmış bir ifadeydi, çünkü terörizm ve yoksulluktan daha büyük bir sorunu ima ediyordu. Bütün bu adımlar Refah Partisi'nin Kürtlere yönelik olumlu tavrına şüpheyle yaklaşan liberal ve demokrat sosyalist aydınlarca sıcak karşılandı. Zira RP'nin tavrı, AKP'nin AB yanlısı liberalizminin aksine hoşnutsuz kitleleri dinle uyararak şeklinde algılanıyor ve tehditkâr bulunuyordu.

2006'ya geldiğinde, göreceğimiz üzere, bu meseleler büyük ölçüde kuzey Irak'taki Kürt devletçiliğinin gittikçe daha fazla dikkat çekmesiyle ve AB müzakerelerinin yavaşlamasıyla büyük ölçüde yeniden şekillenmiştir. AB'ye uyum kriterleri Kürtler adına birçok siyasal vaat içerirken, aynı şey sosyo-ekonomik durum için söylenebilir. Brüksel'den emredilen reformlar piyasalaşmanın yarattığı dengesizlikleri iyileştirmeyi değil, piyasalaşmanın daha güvenli biçimde devam edebileceği bir ortamı oluşturmayı amaçlar. Kırsal alandaki Kürtler ekonomik reformlarla en ağır darbeyi yiyenlerdir; on beş yıl süren askeri müdahaleler ve gerilla savaşı da geleneksel geçim yolları olan hayvancılığın ortadan kalkmasına yol açmış ve onları doğu ya da batı şehirlerine göç etmeye mahkûm kılmıştır. Diyarbakır, İstanbul, Adana ve Mersin artık yoksul Kürt ailelerle doludur; bu insanların çocukları dilencilik, ayakkabı boyacılığı ya da küçük suçlarla geçime katkıda bulunmaktadır. Fakat bu tablo Kürtlerle Türkler arasındaki gerginliği şiddetlendirmektedir.

Ayrıca, daha yapısal bir sorun vardır: Devlet ulusal-kalkınmacı safhada Kürt bölgelerine fazla harcama yapmamışken, 1980'lerin liberalleşmesinden bu yana daha da az yatırım yapılmıştır. Serbest piyasa ekonomisine geçilmesi halihazırda dezavantajlı olan bölgeler için kötü bir haberdir; sermayedarların yatırım için teşvikleri azdı ve Kürt bölgesindeki risk faktörü şüphelerini arttırıyordu. Anadolu'daki diğer bölgeler de sıkıntı çekmektedir, ancak ekonomik liberalleşmenin en büyük coğrafi kaybedenleri Kürt nüfuslu doğu ve güneydoğudur. AB destekli bir kültürel yardım akışı büyük ölçüde yüzeysel kalmıştır. Ekonomik koşullarının daha da kötüleşmesiyle Kürtler, AKP'ye yönelik karşılıklı ihtiyatlı iyimserliklerini yitirmeye başlamışlardır.

Demokratikleşme mi?

AKP'nin 2002 yılında liberallere ve aydınlara çekici görünmesinin dayanağı temelde demokrasi ve Avrupa yanlısı duruşuydu. Ne var ki demokrasi konusunda parti hiçbir zaman formalite icabı bir vaatten öteye gidemedi. Erdoğan otorite yanlısı eğilimleriyle bilinir ve 1994 ile 1998 yılları arasında İstanbul'un azimli belediye başkanı olarak demir yumrukla yöneticilik yapmıştır.²⁷ Kuruluş kongresinde AKP liderliği parti içi demokrasi rejimi için söz verdiği halde, bu yöndeki ilk hamleler kısa sürede tersine döndü. 2003'te AKP'nin Kurucular Kurulu, Merkez Komite seçimlerini iptal etti ve parti başkanı Erdoğan'ı Merkez Komite üyelerini atamak ve görevden almaya yetkili tek otorite olarak belirledi. Bu otorite yanlısı hamlelerin partinin halka karşı tutumu açısından da örnekleri vardı. Erdoğan hükümeti AB teşvikiyle bir dizi demokratik reformu yasalaştırırken, aynı zamanda seçmenleri nezdindeki en temel temsil ve sorumluluk normlarını umursamıyordu (bu en açık biçimde Irak meselesinde görülmüştü). Halkın sıkıntılarını dikkate almak yerine Erdoğan, kendisine açlıktan, işsizlikten ya da iskan sorunlarından bahseden kişileri herkesin önünde azarlamaya koyuldu. Parti toplantılarında da yoksullara devletin kendileri adına bir şeyler yapmasını beklemek yerine, kendilerini toplayıp kendileri için bir şeyler yapmaları gerektiğini söylüyordu.²⁸

27) Mehmet Metiner, "Dünden Bugüne Tayyip Erdoğan", *Radikal İki*, 6 Temmuz 2003.

28) Yoksullukları nedeniyle yoksulları suçlamak, AKP'nin Amerikancılığının başka bir boyutudur; yoksulluğu bir kader olarak gören geleneksel İslam ve yoksulların içinde buldukları durumdan dolayı seküler-kapitalist sistemi suçlayan İslamcılıktan bir kopuştur.

Daha ileri bir demokratikleşme sınavı -ve AB'ye girişin önündeki bir diğer engel- 1915'teki Ermeni katliamları konusundaki resmi tutumdur. Askeri elitler bu ölümlere dair sorumluluğu her zaman reddetmişlerdir ve soykırım iddiasında bulunmak Türkiye'de cezalandırılmayı gerektiren bir suçtur. 2005 yılında, demokratikleşmenin derinleşmesi umuduyla, uluslararası bir akademisyenler topluluğu soykırım tezinin açıkça tartışılabileceği bir konferans düzenleme girişiminde bulundular. AKP içişleri bakanı Cemil Çiçek konferansı düzenleyenler için, "Milleti sırtından bıçaklıyorlar," diyerek tepki gösterdi. Organizasyonu düzenleyenler önce konferansı iptal ettiler, ardından konferans başka bir üniversiteye taşındı. Böylesi bir toplantıyı düzenlemek önceki hükümetlerden birinde de muhtemelen imkansız değil, ama daha zor olacaksa da, bu vaka AKP içindeki Çiçek'in başını çektiği milliyetçi-otoriter eğilimlerin ağırlığının keskin bir hatırlatıcısı oldu.

AKP'nin yeni liberal-demokrat destekçileri açısından demokratikleşmenin yanı sıra diğer bir önemli sorun, hükümetin İslamcılık adına bir şey yapıp yapmayacağıydı. Fakat şimdiye değin bundan endişe etmek için herhangi bir gerekçe ortaya çıkmadı. AKP, ordunun 1997 yılında getirdiği İmam-Hatip mezunlarının laik üniversitelere girme sınırlamalarını kaldırmaya çalışmadı, bunun yerine onları ilahiyat fakültelerine yönlendirdi. Ordu aynı zamanda dinsel olmayan okullara sekiz yıllık zorunlu eğitim getirmişti. O sırada dindar Müslümanlar arasında protesto dalgaları gözlenmişti, ancak İmam-Hatip okullarına kayıtlar ilerleyen yıllarda kayda değer oranda düştü. Eylemcilerinin çoğu bu okullardan çıktığından bu İslamcı harekete ciddi bir darbe vurdu. AKP'nin İmam-Hatip öğrencilerinin üniversitelerin bütün bölümlerine girmesine izin vermeye yönelik tasarısı, laik tabanın kimi kesimlerince öfkeyle karşılandı; onlara göre bu, partinin gizli İslamcı gündemini ortaya çıkarıyordu. Ordu bunun laik Cumhuriyet adına bir tehdit oluşturduğunu ima etti ve tasarısı (bir önceki meclis tarafından 2000 yılında atanan) cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer eliyle veto edildi. 2002 yılında AKP'yi destekleyen ve yalnızca birkaçı hükümete olan desteklerini çekmiş anaakım gazetecileri ve yorumcuları bu tavrın çizgiyi aşmak anlamına geldiği kanısındaydılar.

Böylesi tepkiler en azından abartılıydı. AKP'nin bütün eğitim sistemini İslamileştirmek gibi bir gündemi yoktu. Bu yalnızca -tıpkı Katolik Kilisesi'nin uzun süredir yaptığı gibi- din odaklı bütün projeleri yürütmek için önemli bir kaynağı toparlamaya yönelik bir çabaydı.

Asıl mesele, AKP'nin Amerikanlaşma formülünün Müslüman olan her şeyi reddetmiyor oluşuydu; dinsel müfredata sahip okullar Amerikan sistemi içinde gayet rahat gelişebilirdi. Daha ziyade risk altında olan, Türk kamusal alanında dinin yeni sınırları üzerine olan tartışmalardı. Evrim teorisinin ders kitaplarında önemsiz olarak gösterilmesi gibi diğer değişiklikler, sınırların İslamcı taleplerden ziyade Amerikan muhafazakârlığına yakın bir çerçevede tanımlandığının işaretleriydi.

En önemlisi Erdoğan hükümeti, İslamcılığın dış politikada hiç bir rol oynamayacağını en açık sinyallerini vermiştir. Bush yönetiminin güya Büyük Ortadoğu Girişimi'nde lider rolü oynamayı hedeflemektedir. AKP liderleri ve onların medya araçları, bu projeyi kendi dindar tabanlarına Türkiye'nin bölgede daha fazla söz sahibi olması açısından bir fırsat olarak tanıtmışlardır; bu fırsat İslam ülkeleriyle daha yakından ilişkiler kurma ile ABD kontrolündeki bu davadan daha geniş ekonomik ve siyasal faydalar elde etme şansını bir araya getirmektedir. AKP 'İslamcı' dış politika salvoları savurmaktadır, ancak dikkatli bir okuma bunların genellikle Washington'ın taleplerini Müslümanlara özgü ifadelerle dile getirdiğini ortaya çıkaracaktır. AKP'nin 2005 Filistin liderlik seçimlerindeki zaferinden sonra HAMAS'a yaklaşımı, militan İslamcı dayanışma sinyalleri vermekten ziyade, Batı'nın mesajını ("Silahsızlanma!") iletmek üzere tasarlanmıştı. HAMAS temsilcileri Ankara'yı ziyaret ettiğinde, ABD büyükelçisi derhal AKP'nin Irak politikalarına bir destek beyanı yayınladı; bu açıklama, tabanın Filistinlilerin ziyaretlerine yönelik Amerikan tepkisine dair endişelerini yatıştırdı. Abdullah Gül bölgede dilediğince seyahat eden bir temsilci oldu, 2006 Haziran ayında Tahran'a giderek Batı'nın nükleer meselesindeki en son taleplerini ilettili. Bu ziyaret hem Türkiye'nin laiklik yanlısı önyargularını yenip komşularına değer vermesine sevinen İslam devletlerini, hem de mesajlarının mollalara 'düşmanları'ndan ziyade din kardeşleri tarafından iletilmesini sağlayan Batı güçlerini memnun etmişti. Benzer biçimde Gül, Şam'a, Lübnan'daki Hizbullah üzerinde ılımlı bir etki uygulaması için baskı yaptı. Bu dış politikanın sonuçlarından biri, parti ile 2006 yılına kadar Genelkurmay Başkanlığı yapan Hilmi Özkök yönetimindeki ordunun daha liberal kanadı arasındaki ilişkilerin kayda değer bir gelişme göstermesiydi.

Meydan Okumalar

2002'deki koalisyonun desteğini elinde tutma konusundaki bütün başarılarına rağmen AKP'nin önünde, yeterince ciddi olursa, belirli kesimler üzerindeki hegemonyasına meydan okuyacak olan bir dizi zorluk vardır. Görevde oldukları ilk üç yıl boyunca Erdoğan hükümeti, o yıl meydana gelen çarpıcı devalüasyonu takip eden 2001 sonrası iyileşmeden faydalandı. Ağır borçlar üzerine kurulan büyüme, mali önlemlerle darbe almış kesimler arasında bile ekonomik reformların onayı işlevi görüyordu. Büyümekte olan bir cari bütçe açığı içeriye doğru sabit sermaye akışları gerektirir ve AKP'nin bunu sağlamak için yürürlüğe koyduğu özelleştirme programı, yasal sorunlarla, rüşvetle, kamu hizmetinin ve altyapısının harap durumuyla altüst olmuştur. Türkiye küresel pazarlara açılınca 1980'lerde İç Anadolu'daki büyümenin temeli olan ve geleneksel bakımdan güçlü tekstil ve giyim endüstrileri, ucuz işgücüne sahip ülkeler, özellikle de Çin karşısında kayıplara uğramıştır. Türk sermaye yatırımı artık temel olarak finans, turizm ve inşaat alanlarına yönelmiştir –ki bu sektörlerin her biri küresel ekonomideki değişikliklere yüksek oranda bağlıdır. Dolayısıyla, dünya hisse senedi piyasalarında meydana gelebilecek bir sarsıntı çok ciddi sonuçlar doğurabilir.

Mayıs-Haziran 2006'da Türkiye, AKP yönetiminde ilk ciddi finansal şokunu yaşadı. ABD Merkez Bankası faiz oranlarını yükselttikten sonra kısa vadeli yatırımlarda ani bir kaçış oldu. Liranın değeri düştü ve daha pahalı ithalatlarla enflasyon ciddi biçimde yükseldi. Ekonominin zayıf sektörleri -tekstil, giyim, tarım- sert bir darbe aldı; faiz oranları, kiralar ve yiyecek fiyatları finansal kriz ortamı durulduktan sonra bile yükselmeye devam etti ve Türk lirası, küresel sahnedeki her hafif oynamada değer kaybetmeyi sürdürdü. Temmuz 2006'da AKP, ekonomi politikalarına yönelik ilk kitlesel protestoyla yüz yüze geldi: Karadeniz bölgesindeki 80 bin fındık üreticisi, hükümetin üretici kooperatiflerinin mahsulleri satın alamaz hale gelmesine yol açan tarım yardımlarını kesmesini protesto etmek üzere Samsun yolunu trafiğe kapattılar. Protestocular, Erdoğan'ın yakın danışmanı olan ve düşük fiyatlar sayesinde kazancı oldukça artan ihracatçılar birliği başkanı Cüneyd Zapsu'yu hedef almışlardı. Büyük ihtimalle bu işçiler seçimlerde AKP'ye oy vermişlerdi. Ağustos sonunda, kamu çalışanları sendikası reel ücretlerdeki düşüşe

karşı çıkmak için büyük çaplı grevler yapma tehdidinde bulundu. Ekonomik gerilimler büyürken, anketler sağ kanattaki Milliyetçi Hareket Partisi'nin yeniden rağbet kazandığını gösteriyordu. Geçen yıl milliyetçi çeteler Türkiye'nin batı şehirlerinde yaşayan Kürt vatandaşlara yönelik bir düzineden fazla linç girişiminde bulundular ve milliyetçi bir toplantı sonrasında AKP üyelerini taşladılar. Bunun sonucu olarak, Türkiye'yi yabancı yatırımcılara bir 'yükselen piyasa' başarı hikâyesi olarak satmak her gün biraz daha zorlaşmaktadır.

AKP'nin yüzleştiği ikinci bir problem de AB'yle sendeleyerek sürdürülen kabul görüşmeleridir. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Nisan 2004'te Annan Planı'nı ezici bir oranla reddetmesi Batı'nın ada için öngördüğü 'çözüm'e darbe vurmuştu ve özellikle 1995 yılında AB'yle yapılan Gümrük Birliği anlaşmasının, içlerinde Kıbrıs'ın da bulunduğu yeni üyeleri içerecek şekilde genişletilmesi düşünüldüğünde, Türkiye'yi Kıbrıs Cumhuriyeti'ni tanıma mecburiyetiyle yüz yüze getirecekti. Temmuz 2005'te Erdoğan protokolleri imzaladı, ancak bir yandan da bunun Kıbrıs hükümetinin tanınması anlamına gelmediğini duyuruyordu. Bunun üzerine kabul görüşmeleri kısmen askıya alındı ve Brüksel, Türkiye'nin 'ilerleme' denetimlerini daha geniş bir zamana yaydı. Aynı zamanda Türk Ceza Kanunu'nun devlet eleştirisini suç haline getiren 301. maddesinin düzeltilmesine yönelik talepler konusunda Ankara'nın ayak sürümelerinden şikâyetçi olmayı sürdürüyordu.

Muhalifler

Bu belirsizliklerin ortasında AKP hâlâ kendi yönetimine bütün alternatiflerin tamamen gözden düşmüş olması avantajına sahiptir. Ancak AKP hükümetinin kötüleşen ekonomiyle ihtişamını yitirmesi halinde eli güçlenebilecek muhalifler yok değildir. Bunların içinde en dikkat çekici olanlar arasında devlet içindeki katı hizipler, yükselmekte olan milliyetçi tepkiler ve kökten İslamcılık sayılabilir. Resmi çevreler arasında, yargının ve ordunun milliyetçi kanatları da dahil olmak üzere, hâlâ AKP'yi şüphyle izleyen ve sendelediğini görmek isteyen birçok kişi bulunuyor. Cumhuriyet Halk Partisi'nin lideri ve bu çevrelerin siyasal temsilcisi Deniz Baykal, sık sık AKP'ye karşı askeri tedbirlerin ve sokak eylemlerinin devreye sokulması gerektiğini ima ediyor. Bu tepkilere somut biçim verebilecek derin devlet unsurları da hâlâ etkindir.

2005 yılında Türkiye'nin en yoksul yerlerinden olan Hakkari'deki Kürt kasabası Şemdinli'de patlayan bir dizi bomba sonucu çok sayıda kişi öldü. Resmi kaynaklar patlamaları PKK'ya ve 2004 yılında ateşkesin sona ermesinden bu yana güneydoğuda gittikçe artan gerilime atfettiler. Ancak Kasım 2005'te bombacıardan biri suçüstü yakalandı. Yoldan geçenler onu bir kitapçının önüne bir çanta bırakırken görmüşlerdi. Bombacı çantayı bıraktıktan sonra beklemiş ve ardından gelen -bir kişinin öldüğü- patlamayı izlemişti. Öfkeli halk bunun üzerine bombacının etrafını sarınca, bombacı panikleyerek şöyle bağırmıştı: "Durun, ben polisim!" Linç edilmekten ancak güvenlik güçleri tarafından kurtarılmıştı. Devletin gizli unsurlarının diğer Şemdinli bombalamalarının da ardında olduğu şüphesi -müesses nizam basınınca bile dile getirilen bir şüpheydi bu- Genelkurmay 2. Başkanı Yaşar Büyükanıt tarafından neredeyse onaylanmıştı; Büyükanıt söz konusu bombacıdan şaşkınlığa mahal vermeden söz etmiş ve "Tanırım, iyi çocuktur" demişti.

Buna tepki olarak ve Erdoğan'ın bütün sorumluların cezalandırılacağına dair söz verdiği sırada, Van'daki bir yerel savcı Büyükanıt'ın güneydoğuda paramiliter eylemler düzenlediğini ima eden bir soruşturma başlatacağı. Savcı hemen, kendisinin gizli bir dinsel cemaate mensup olduğunu ve Büyükanıt'a yönelik suçlamalarının 'aşırı tutuculuk'la mücadele eden orduya yönelik bir karalama kampanyasının parçası olduğunu -ellerinde herhangi bir kanıt olmadan- iddia eden egemen medyanın saldırısına uğradı. Savcı kısa sürede 'hatalı itham' gerekçesiyle barodan kovuldu ve çok geçmeden Şemdinli vakasını soruşturma girişiminde bulunan herkes şüpheli konumuna düştü. Bu davada en sonunda iki düşük rütbeli subay mahkûm edilirken, diğer yasal takipler sonuçsuz kaldı. İlk başta savcıya arka çıkan AKP sessiz kaldı -bu da onun liberal destekçileri adına yeni bir hayal kırıklığıydı. Ağustos 2006'da, Özkök'ten sonraki Genelkurmay Başkanı'nın kim olacağı spekülasyonlarından aylar sonra, AKP bu göreve Büyükanıt'ı atadı.

Derin devletin AKP'nin İslamcı destekçilerini hedef alan kampanyasının başka kanıtları, Mayıs 2006'da yüksek bir idari mahkeme olan Danıştay başkanına yapılan suikast sonrasında ortaya çıktı. Birkaç ay önce Danıştay, bir anaokulu öğretmeninin terfisini, çalışma saatleri esnasında başını açtığı halde eve gidiş dönüşlerde örttüğü gerekçesiyle durdurmuştu. Bu müesses nizam medyası tarafından bile aşırı bir irtica önlemi olarak görülmüştü ve popüler İslamcı medya-

da öfkeli tepkilere neden olmuştu, *Vakit*, Danıştay üyelerinin fotoğraflarını ön sayfadan yayınladı. Danıştay'ın en üst hâkiminin görünüşte genç İslamcı bir avukatın suikastıyla öldürülmesi laik bir öfke fırtınasına yol açtı ve yargının üst düzey üyeleri liderliğinde, İslamcılar ve AKP'yi protesto eden büyük gösteriler düzenlendi. Ancak bununla birlikte birkaç gün sonra muhafazakâr ve AKP yanlısı *Zaman* gazetesi, suikastla birlikte ortaya çıkmakta olan askeri nitelikli, aşırı milliyetçi bir şebekeye üye birtakım emekli subaylarla bu saldırı arasındaki bağlantıyı ortaya çıkardı. Bu subayların da görünüşe göre devletle bağlantıları vardı: Polis, evlerinde gizli resmi belgeler bulmuştu. Planladıkları şey, AKP hükümetini yıpratmak ve belki de düşürmekti.

İlk başta keyfi kaçan egemen medya, kısa süre sonra bütün bunların İslamcılar eliyle hazırlanmış bir oyun olduğunu duyurarak misilleme yaptı: 'Gizli dosyalar' polisin içindeki muhafazakâr dindar unsurlar tarafından hazırlanmış ve *Zaman*'a verilmişti. Şemdinli bombalamalarına Büyükanıt'ı dahil eden savcıyla birlikte bu yeni komplo teorisi, İslamcılığın kollarının devletin en uzak yerlerine ulaştığı vehmini vurguluyordu. Gelgelelim, ne laiklik yanlıları ne de İslamcılar iddialarına dair kesin kanıtlar ortaya koyabildiler. Ancak bu olaylar dizisi ordu ile polis arasında şimdiye kadar örtülü kalan çatışmayı ortaya çıkardı. Ordudaki aşırı laik milliyetçi kümelenme ile polis saflarındaki dindar muhafazakâr yapılanma, sivil nüfusun yanı sıra güvenlik güçleri arasında da düşük seviyeli komplo savaşları başlama ihtimalini gösterir. Uluslararası Af Örgütü, AKP yönetimi süresince devlet eliyle yapılan işkencede düşüş olduğuna dair bir rapor yayınladı; ancak Şemdinli ve Danıştay olayları güvenlik güçlerinin 'basit' işkence ve baskı yerine daha karmaşık kontrol yöntemlerine başvurup başvurmadığı sorusunu gündeme getiriyordu.

Hrant Dink suikastıyla bu meseleler bir kez daha keskin biçimde gözler önüne serildi. Türkçe-Ermenice çift dilli yayın yapan *Agos* gazetesinin editörü olan Dink, soykırım tartışmasına odaklanmak yerine demokratikleşme ve Türk-Ermeni diyalogunun altını çizen uzlaştırıcı bir figürdü. Bu uyarılarına rağmen birçok kez, Erdoğan'ın Türkiye'sinde yaklaşık elli aydınının 301. madde uyarınca dava edildiği 'Türklüğe hakaret'le suçlanmıştı. Diğerlerinin aksine Dink 2005 yılında mahkûm edilmiş ve cezası ertelenmişti. Aynı zamanda sık sık paramiliter milliyetçi örgütlerden tehdit alıyordu. 19 Ocak 2007'de Dink, gazete bürosunun önünde Trabzonlu işsiz bir genç tarafından başından

vuruldu. Katil tutuklandı, ancak birkaç gün içinde soruşturmalar, yalnızca suçun organize edilmesine bir polis muhbirinin de dahil olduğunu değil, aynı zamanda polis teşkilatının bazı üst düzey üyelerinin planlanan suikastı önceden bildiklerini ortaya çıkardı. Bu detayların ortaya çıkmasından kısa bir süre sonra soruşturma aniden durdu. Dink'in öldürülmesine duydukları öfkeden -cenaze töreninde 100 bin kişi yürümüştü- cesaret alan çeşitli sivil ve siyasal örgütler cinayetin ardındaki güçlerin tamamen ortaya çıkarılması için kampanyalar başlattılar. Yine de 2007 Mart ayının başında olduğu gibi her şey askıda kaldı. Nisan'daki cumhurbaşkanlığı seçimlerinden önce zaten gerilmiş olan atmosferde, Dink suikastı çatışmalı ortamın hararetini yükseltti ve AKP'nin devam etmekte olan bu baskı ve terör seferberliklerine karşı eyleme geçme konusundaki güçsüzlüğünü gösterdi.

İslamcı Sükûnet mi?

Erdoğan hükümetine yönelik -özellikle AKP'nin Amerikanlaşmasıyla geride kalanlar tarafından başvuru- ikinci bir muhalefet hattı da radikal İslamcılıktır. Yerel AKP eylemcileri daha militan İslamcı din kardeşlerine hâlâ aynı ilkeleri paylaştıklarını, ancak artık uzun vadeli yöntemler gerektiğini anlatan 'gizli notlar' dağıtarak güven vermeye çalıştılar. Kimi AKP liderleri -örneğin, Mart 2003'te Meclis'in Irak savaşına karşı oy vermesinde liderlik eden Bülent Arınç- hâlâ geleneksel İslamcı Saadet Partisi'yle temaslarını sürdürüyorlar. Diğerleri bağlılıklarını kamuya açık alanlarda namaz kılarak gösteriyorlar. Genelde, yukarıda bahsedildiği üzere, radikal İslamcılar hükümeti eleştirme konusunda isteksizler. Danimarka'daki Peygamber karikatürlerine yönelik -özellikle radikal İslamcılığın bölgede yeniden örgütlendiğinin ipucunu verecek biçimde doğuda ve güneydoğuda- büyük boyutlu protestolar oldu, ancak bunlar siyasal niteliği ağır basmayan çıkışlardı.

İslamcılar adına önemli bir sınav, 2006 Ekim ayında Türk birliklerinin Lübnan'daki BM güçlerine katılmasıydı. Irak'ta olduğu gibi Lübnan'da da nüfusun büyük çoğunluğu İsraililerin işgaline ve İsrail Savunma Gücü'nün Beyrut'un güneyindeki yıkımlarına şiddetle karşı çıkıyordu. 1701 sayılı kararla BM güçlerine verilen -ve Litani nehrinin güneyinin silahsızlandırılması çabalarına yardım etmeyi öngören- konuşlanma hakkı, açıkça İsrail'in başarılı olamadığı görevi, yani Hizbullah'ı yenip silahsızlandırmayı amaçlıyor gibi görünüyordu. Tipik bir

tutumla AKP, esas askeri ortakları olan ABD ve İsrail'le ortak hareket etmeye ve tabanını da bu tutumun 'mazlum'un tarafında yer almak anlamına geldiğine ikna etmeye çalıştı. 2006 Temmuzunda Erdoğan'ın Kuala Lumpur'daki İslami Örgütlenme Konferansı'nda İsrail'i lanetlemesi Müslüman dünyada sıcak karşılandı, oysa ki bu temsili çıkış, G-8 Zirvesi'nin 'aşırı tepki' formülünden çok az farklıydı.

1701 sayılı kararın yürürlüğe girmesinin ardından, hem Gül hem de Erdoğan, Türk birliklerinin ıstıraplı bir hayat süren Lübnan halkının 'yardımına koşması' gerektiğini ileri sürdüler. AKP liderleri Osmanlı İmparatorluğu'nun 'ulusun ataları' geleneğini hatırlatmıştı: Türkiye, önceki seksen yıl boyunca yaptığı üzere komşularının sıkıntısına ilgisiz kalmamalı ve Ortadoğu'yu yok saymamalıdır. Ya da Amerikanlaşma dilinde söylendiği şekliyle: Türkiye küresel bir oyuncu olabilmek için bölgeye müdahale etmelidir. Aynı zamanda bir yanlış bilgilendirme savaşı vardı: Asker gönderme yanlısı olan İslamcı medya, aynı zamanda Hizbullah'ın Türkiye'yi Lübnan'a davet ettiğini yazdı. Oysa bu, Erbakan tarafından 1996 yılında imzalanan İsrail ile Türkiye arasındaki askeri anlaşma düşünüldüğünde oldukça ihtimal dışı görünüyordu. Askeri ortaklığın boyutu bir sır olsa da karşılıklı anlaşmaların ortak eğitimleri, istihbarat paylaşımını, ayaklanma karşıtı operasyonlarda birbirine yardımcı olmayı ve ekipman düzenlemelerini içerdiği herkesçe biliniyor –bu da Türkiye'nin İsraili silah üreticilerinden silah satın aldığı anlamına geliyor. AKP elbette, bu iddiaları çürütmek doğrultusunda herhangi bir adım atmaya kalkışmayacaktı.

Yine de Türk birliklerinin Lübnan'a girmesine karşı, ülkenin doğusunda biraz daha fazla gözlenen İslamcı protestolar sona ermişti. İronik biçimde Cumhuriyet Halk Partisi ve AKP milletvekillerinin desteğini alan milliyetçi sağın bu konuşlanmaya yönelik daha planlı bir karşıtlığı vardı. 2006 Ağustos ayının sonunda, katı biçimde laiklik yanlısı Cumhurbaşkanı Sezer -dindar muhafazakârların lanetlediği kişi- Lübnan'a birlik göndermek yerine Türkiye'nin kendi iç sorunlarıyla, yani güneydoğuda yeniden dirilen PKK'yle uğraşması gerektiğini ifade etti. Bu tutum, AKP'li parlamenterleri 'muhafazakâr demokrasi' düşmanlarının hükümeti asker göndermekten alıkoymaya çalışmak üzere birleştikleri konusunda ikna etti. Cumhurbaşkanı'nın açıklamasından hemen sonra kabine toplandı ve Lübnan'a asker gönderilmesi kararı alındı; halkın yüzde 80'inin bu önleme karşı olduğunu söyleyen anketlere rağmen, 5 Eylül'deki olağanüstü

Meclis toplantısında 340'a karşı 192 oyla bu karar benimsendi. Söz konusu karar elbette AB, Batı medyası ve Türkiye'deki Batı yanlısı liberallerce de hoş karşılandı; kimi Avrupalı yorumcular bunu AB müzakerelerini hızlandırmanın iyi bir gerekçesi bile saydılar.

Kaygan Zemin

AKP'ye yönelik üçüncü bir muhalefet hattı, Türkiye'de yükselen ve Kürt asilere karşı daha sert bir tutum alınması, piyasalar üzerinde daha fazla kontrol kurulması ve Batı'yla ilişkilerde daha ihtiyatlı davranılması gibi taleplere sahip milliyetçi atmosfere dayanıyor. AB'ye verilen destek geçtiğimiz yıl gözle görülür derecede azaldı. Kuzey Irak'ta bir Kürt devletinin kurulma ihtimali, bunun daha geniş bir Kürdistan'a yönelik bir ilk adım olabileceğini, bunun da kaçınılmaz olarak ülkenin parçalanmasına yol açacağını düşünen milliyetçileri alarma geçirdi. Bu da geçtiğimiz yıllarda çok sayıda ırkçı ve etnik ayrımcı grubun kurulmasına yol açtı. Bir kısmı silahlanmış olan ve emekli subaylar tarafından yönetilen bu gruplar, özellikle de geniş Kürt göçmen nüfusuna sahip olan batı bölgelerinde yaygınlaşıyor. Aynı şekilde, Kürt devletinin kurulması ihtimali Kürt milliyetçilerini de cesaretlendirdi. 2004 yılında PKK, liderleri Abdullah Öcalan'ın 1999 yılında yakalanmasının ardından başlattıkları ateşkesi, AKP hükümetinin toplu affı kabul etmemesi gerekçesiyle sona erdirdi. Silahları ellerine alan gerillalar, kaçınılmaz olarak hem bir güvenlik kısıtlamasına hem de milliyetçi tepkiye yol açtılar. PKK 2006 Eylül ayı sonunda yeni bir ateşkes ilan ettiyse bile, bu da tekrar göz ardı edildi.

İki yıl önce Erdoğan hükümeti -itiraf edildiği üzere AB zorlamasıyla- Kürt kimliğinin tanınması gerektiğinin altını çizmişken, şu anda PKK liderlerini yakalama konusunda amansız bir saplantı sergilemektedir. 1990'lardan bu yana aşına olduğumuz şekilde, hükümet doğudaki her sivil gösteriyi 'terörist' eylem olarak yaftalamakta ve güvenlik güçlerinin burada on sivili öldürmesine yönelik eleştirileri baştan savma açıklamalarla geçiştirmektedir. 2006 Haziran ayında AKP, terör yasasında, mevcut sivil hakları ciddi biçimde kısıtlayan düzenlemeler yaptı. Gözaltındaki şüpheliler artık tutuklanmalarının ilk yirmi dört saatinde avukatla görüşemiyor, bu da işkence ihtimalini artırıyor. Artık yasadışı örgütlerin açıklamalarını yayınlamak, hatta görüşlerine yakınlık göstermek bile bir suç eylemi sayılıyor. Bu İslamcılara ve solun bazı kesimlerine de zarar verebilir, ancak büyük ihtimalle bu uy-

gulamanın mağdurları çoklukla Kürt örgütlerinin destekçileri olacak. AKP özellikle Kürtler söz konusu olduğunda daha otoriter bir tutum takınarak milliyetçi dalgaya kapılıyormuş izlenimi uyandırıyor.

Aynı zamanda -ki bunlar bağımlı devlet milliyetçiliğinin çelişkileridir- birçok egemen figür Türkiye'nin, Washington'ı Kürdistan'ın herhangi bir şekilde kurulmasına sınırlama getirmeye ikna etmek için kendisini Amerika'nın gözünde daha da vazgeçilmez kılması gerektiğini öne sürüyor. Bu, Lübnan'daki BM güçlerine katılma yanlısı laik-milliyetçi gazeteciler, siyasi danışmanlar ve aydınlar tarafından dile getirilen görüşlerden biriydi (onlara göre, ABD'nin Kuzey Irak'taki PKK üslerini çökertmesini sağlamanın tek yolu buydu). Irak'taki kötü durumları düşündüğünde Amerikalılar Kürtleri kışkırtacak durumda değiller, ancak emekli bir Amerikan generalini Türklerin endişelerini azaltmak ve Ankara ile Kürtler arasında görüşmeler yapmak üzere görevlendirdiler. Ironik biçimde, AKP'nin bu son düşüme kendi başına çözmedeki başarısızlığına rağmen, yükselen Türk milliyetçiliğinin mantığı bu durumda Amerikanlaşmayı pekiştirmeye yol açıyor.

Sonuç olarak, Türk egemen bloğu uzun zamandır devam eden pasif devrimlerden sonra iç politikada hegemonyasını yeniden hissettirmeye başladı; üzerlerindeki kontrolünü kaybetmeyerek taşra burjuvazisi ile dinsel cemaatleri bir araya getirdi ve demobilize etti. İlk kapsamlı çoğunluğunu elde ettiğinde iki yaşından küçük olan yeni-kurulmuş AKP, bu 'devrim-restorasyon'un ana temsilcisi oldu. Parti liderleri 1980'lerin radikal İslamcı başkaldırıların ve veçhelerini özümsemişler ve bunun üstüne, dev şirketleri, Pentagon'u ve Yeni Dünya dindarlığını öne çıkaran güçlü bir anlayış eklemişlerdir. Bu model ihraç edilebilir mi? 2006'da Hamas, Filistin yönetimine geldiğinde AKP'yi örnek alacağını duyurdu.²⁹ Ancak AKP'nin şu anki hegemonyası, gördüğümüz üzere, değişken sınıf güçleri, devlet yapıları ve kültürel geleneklerin çok belirgin bir konjonktürü üzerine kuruludur. Ortadoğu'daki diğer Müslüman liderler Erdoğan'ın örneğini takip etmeye ne kadar hevesli olurlarsa olsunlar, Türkiye'nin İslamlaşmış Amerikanlaşma formülünün başka yerlerde kolayca kopyalanıp kopyalanamayacağını zaman gösterecek.

(Türkçesi: Emine Duygu Dölek)

29) "Ankara Hamas'ı Uyarıyor: Şiddeti Bırakın ve Uzlaşın", *Zaman*, 17 Şubat 2006, "Hükümet Kurarken AKP'yi Örnek Aldık", *Tempo*, 23 Mart 2006.